

Олександра СТАСЮК

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net*

**ДОКУМЕНТИ ОУН І УПА ПРО ФОРМИ
ТА МЕТОДИ СПРОТИВУ
ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИБОРІВ
ДО ВЕРХОВНИХ РАД
СРСР, УРСР І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ**

На основі аналізу документів ОУН і УПА показано масштаби, форми й методи спротиву цивільного населення західноукраїнських областей радянським виборчим кампаніям повоєнного періоду. Зазначено, що найбільше документів ОУН і УПА, які системно висвітлюють перебіг виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади в західноукраїнських областях, зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Встановлено, що найінформативніші з них – це звіти провідників ОУН різних рівнів, які ретельно фіксують кожний етап підготовки та проведення виборів під оглядом дій влади й реакції населення, що дає можливість відтворити цілісну картину виборчого процесу за умови критичного підходу до аналізу документів, не позбавлених суб'єктивності й емоційних оцінок.

Наголошено, що повстанська звітність засвідчує масовість і загально регіональний вимір протестів, окреслює причини, які змушували західних українців протестувати. Встановлено, що протестна позиція західних українців була вмотивована політичними, економічними, соціально-побутовими, а також морально-психологічними причинами, але пріоритетними залишалися політичні. Виявлено, що протести були соціально диференційованими: найактивніше бунтувало селянство, а робітництво та інтелігенція долучалися ситуативно, як і жіночі антиурядові виступи (як одиничні, так і масові) переважали чоловічі кількісно та за емоційною напругою. Зауважено, що цивільне населення у протистоянні з владою використовувало здебільша ненасильницькі форми й методи спротиву, які поділялися на масові, групові та одиничні, відкриті та приховані, агресивні та демонстраційні тощо; широко застосовувано й нетрадиційні.

Проаналізовано статистичні дані зі звітів провідників ОУН різних рівнів, що стосуються результатів голосування під час виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР 1946–1947 рр., та факти фальсифікації результатів виборів із боку представників влади. Наголошено, що ці цифри підтверджують масовість спротиву населення західно-

українських областей насаджено у регіоні демократії радянського зразка та виразно контрастують з офіційною звітністю. Відзначено, що повстанська звітність, хоча й не позбавлена політичного підтексту, значно об'єктивніше висвітлює процеси, ніж радянсько-партійна документація.

Ключові слова: повстанські архіви, спротив населення, радянські виборчі кампанії, повоєнний період.

Повстанські архіви, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), обласних державних архівах, електронному архіві Центру досліджень визвольного руху та на інших електронних сайтах, а також у музейних фондах, бібліотеках і приватних колекціях, – неоціненне джерело дослідження історії національно-визвольного руху середини ХХ ст., його ідеології, військово-політичної стратегії, структури, біографістики тощо. Водночас вони відтворюють широку картину суспільно-політичного життя українського народу вказаного періоду, передають дух епохи, детально висвітлюють низку подій і явищ, фіксуючи не лише їхні дати та обставини, а й уявлення націоналістичного середовища про їхнє значення і роль в історії, що підтверджує історіографія проблеми¹. Зокрема, у документах Організації українських націоналістів (ОУН) наявна інформація про діяльність українських політичних партій міжвоєнного періоду, сутність нацистської репресивної політики на території УРСР під час Другої світової війни, особливості польсько-українського протистояння 1940-х років, форми й методи насадження радянської влади в західноукраїнських областях після «возз'єднання» з Радянською Україною та повоєнний період, реакцію населення на радянські нововведення тощо.

Особливо багато уваги в повстанських документах відведено проблемам радянської західноукраїнського регіону в повоєнний період, на який, як відомо, припадає пік боротьби ОУН і УПА (Української повстанської армії) з радянською імперською машиною. У програмних та пропагандивних документах підпілля, звітах, наказах та інструктивних записках дано оцінку суспільно-політичним й економічним змінам у регіоні після встановлення тут радянської влади, перетворенням у культурно-духовній площині, морально-етичним змінам у свідомості населення. Зокрема, детально відтворено процес насадження і функціонування у краї управлінських структур радянського зразка, а водночас перебіг виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади, що були невід'ємним атрибутом цього процесу.

¹ Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Київ, 2000. Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). 193 с.; Ковальчук В. Джерелознавчий огляд історії ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі за серпень 1942 – грудень 1943 рр. *Мандрівець*. 2007. № 2. С. 102–104; Кентій А. В. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 202–222; Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 154–171; Папакін Г. Джерельна база дослідження українського визвольного руху середини ХХ ст.: методологія і сучасні проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2017. Вип. 53. С. 81–92; та ін.

Мета статті – проаналізувати документи ОУН і УПА під оглядом форм та методів спротиву цивільного населення західноукраїнських областей радянським виборчим кампаніям повоєнного періоду, з'ясувати типологічну та соціальну диференціацію протестів, а також причини, які змушували людей протестувати, на основі статистичних даних, наведених у повстанській звітності, продемонструвати масовий та загально регіональний вимір спротиву.

Виборчі кампанії у західноукраїнських областях, за задумом Кремля, були покликані не лише сформувати на місцях управлінську ланку, засвідчити легітимність радянської присутності в регіоні, а й здійснити його пришвидшену радянізацію з огляду на потужну пропагандивну складову процесу. Сталінському керівництву йшлося про якнайшвидшу інтеграцію цих земель до складу УРСР, тому поставлені завдання вирішували насильницькими методами й форсованими темпами. Однак проведення виборів у регіоні, охопленому національно-визвольним рухом, виявилось для представників режиму непростим завданням. Опираючись на підтримку ОУН і УПА, західні українці відмовлялися брати участь у «виборчій трагікомедії», масово бойкотуючи передвиборчі заходи й безпосередньо процес голосування². Повну картину спротиву, який є переконливим доказом несприйняття радянської влади західноукраїнським населенням, до сьогодні не вдалося відтворити через брак архівних матеріалів. Радянсько-партійна документація під цим оглядом малоінформативна, адже обкомівські чи райкомівські працівники з ідеологічних міркувань зображали перебіг подій у «райдушних» тонах. Їхні звіти зазвичай починалися словами про те, що підготовка виборів у західних областях УРСР «проходить на високому ідейно-політичному рівні», а «громадяни з величезним піднесенням готуються зустріти день виборів до ВР СРСР, УРСР чи місцевих органів влади». Лише наприкінці кількома реченнями зазначали, що окремі «вороже налаштовані до радянської влади елементи» намагаються перешкодити вільному волевиявленню населення, у зв'язку з чим влада вживає відповідних заходів.

Натомість документи ОУН і УПА, хоча й не позбавлені політичного підтексту, значно об'єктивніше висвітлюють суспільно-політичну ситуацію в регіоні під час перебігу виборчих кампаній, детально зупиняючись на настроях та поведінці населення. Ці матеріали найкомпактніше зберігаються у ГДА СБУ (Ф. 13. Спр. 376. Т. 38 і 39), де зібрано інструктивні, звітні та пропагандивні документи ОУН, які стосуються проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР, а також місцевих органів влади впродовж 1946–1950 рр. Вони комплексно висвітлюють позицію керівництва ОУН щодо проведення радянських виборчих кампаній, а також дії підпілля, спрямовані на зрив виборів, фіксують факти порушень та зловживань чиновників у процесі реалізації виборчих процедур, і, як наслідок, – численні випадки спротиву населення незаконним діям влади. Чимало таких документів є й у 41, 58, 64, 68, 71–76 томах та інших цього ж фонду. На жаль, у ГДА СБУ системно збереглися документи, що стосуються проведення виборів лише на території Галичини (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька обл.), натомість Волинь, Рівненщина, Буковина та Закарпаття представлені фрагментарно. Проте з огляду на централізованість влади та шаблонність дій радянських чиновників можна припустити, що подібні методи насадження радянської

² Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як чинник радянізації західних областей УРСР (1939–1953 рр.). дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021. 464 с.

демократії влада застосовувала на всій території Західної України, а відповідно й реакція населення була тотальною. Зрештою, це підтверджують матеріали з обласних державних архівів (Державний архів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 62, 193; Ф. Р-6. Оп. 4. Спр. 43; Оп. 5. Спр. 53; Оп. 8. Спр. 76; Державний архів Закарпатської обл. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 69, 98, 104, 108, 278, 305; Державний архів Львівської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 466, 481, 520; Оп. 4. Спр. 214; Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 50; Оп. 7. Спр. 58; Оп. 8. Спр. 53; Державний архів Івано-Франківської обл. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 394, 395, 480, 1212; Державний архів Тернопільської обл. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 389, 1834, 1886, 1887; Державний архів Чернівецької обл. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 98, 104, 248; Оп. 9. Спр. 38, 50, 67 та ін.). Вказані документи й матеріали детально відтворюють картину спротиву населення урядовим виборчим кампаніям і сповна компенсують інформацію, відсутню у радянсько-партійній звітності.

Аналіз повстанських документів, які висвітлюють організацію та проведення виборів у західних областях УРСР (накази, вказівки, інструкції, звіти, обіжники, повідомлення, листівки та пресові видання), дає змогу зробити висновок про масштабність і всеохопність спротиву, різноманітність методів, які використовувало населення у протистоянні з владою. Особливо масовими й політично гострими були протести під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., коли місцеве населення повністю їх бойкотувало (за винятком членів адміністрації та бійців військових гарнізонів). На відміну від мешканців інших регіонів УРСР, які зазвичай виражали справжнє ставлення до радянських виборчих кампаній лише в кулуарних розмовах, чи роблячи потай написи на бюлетенях, західні українці не боялися висловлювати антирадянські настрої публічно. Найчисленнішими були масові та групові протести, які відбувалися у формі мітингів, антиурядових зібрань, стихійних бунтів, сидячих страйків, нищення майна адміністративних установ, саботажу заходів влади тощо.

Повстанські документи передовсім детально висвітлюють причини вияву непокори. Протестна позиція західних українців була вмотивованою політичними, економічними, соціально-побутовими, а також морально-психологічними чинниками, але домінували все-таки політичні. Переживши насильницьку націоналізацію, колективізацію та сталінські репресії впродовж 1939–1941 рр., західні українці однозначно ідентифікували для себе радянську владу як злочинну, а тому відчайдушно протиставили її відновленню в регіоні в повоєнний період. Перебуваючи під впливом ОУН і УПА, люди відмовлялися брати участь у передвиборчих заходах, відверто звинувачували представників влади у злочинах проти власного народу. Зокрема, як зазначає провідник Войнилівського р-ну, під час передвиборчого мітингу в с. Томашівці на Станіславщині 8 лютого 1946 р. люди заявили районному начальству: «Не підемо голосувати. Ви вбиваєте наших чоловіків! Ви нас грабуєте і виголоджуєте! Ви окупанти! Геть з України!»³. У звіті провідника ОУН із Калушини зафіксовано подібний випадок: у с. Слобода Долинська кілька селян підступили до большевиків із району і сказали: «Що хочете в народі, як народ вас не хоче? Відчепіться від нас!»⁴. А в с. Черчик на Львівщині в день виборів до ВР СРСР 10 лютого 1946 р. селяни кричали:

³ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради СРСР в західних областях так званої Української РСР. *Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ)*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 41–52.

⁴ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. Калушина. Лютий 1946 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 157.

«За що маємо голосувати? Ви ж зрізали нам пам'ятовий хрест з Могили – нашу традицію, рівно ж обікрали нашу церкву, наші святині!»⁵.

Важливими акторами, які впливали на протестну позицію західноукраїнського суспільства в повоєнний період, були самі учасники національно-визвольного руху, що також відображено в повстанській звітності. Прочитавши листівки підпілля, люди говорили один одному: «Жодний українець не сміє голосувати за большевиків» або: «Сусіде, ми не повинні голосувати за большевицьку зграю»⁶, – читаємо у звітах підпілля. Свою рішучість селяни підтверджували словами: «Я не піду голосувати, хоч би мене мали розстріляти», або: «Я не буду (голосувати), хоч би ви мене на місці вбили»⁷. Не володіючи політичною риторикою, місцеві мешканці знаходили спосіб відстоювати свої переконання. На звинувачення представника влади в підтримці бандерівського руху старенький мешканець с. Мокряни Мостиського р-ну Львівської обл. відповів: «Ми горді з цього, що ми “бандьори”, а ви всі москалі – жуліки»⁸.

З аналізу документів ОУН видно, що на політичні настрої населення впливали складна економічна ситуація в державі та побутові проблеми людей. Бурхливу емоційну реакцію громадян спричиняла байдужість представників влади до вирішення їхніх щоденних проблем: «Чому ви нас не питаєте, чи маємо що їсти, тільки говорите за кого маємо голосувати. На кого ми будемо голосувати? Хіба на того що забрав від нас хліб?»⁹, – запитували представників влади селяни с. Ходаки Шумського р-ну Тернопільської обл. А в с. Дитятичі на Львівщині селяни відверто заявили, що не підтримуватимуть представників влади, яка доводить своїх громадян до повного зuboжіння: «Ми не знаємо жодного кандидата і не маємо за кого голосувати. Ви ограбили в нас весь хліб і нам скоро прийдеться йти на жebри, так, як ходять ваші зі сходу»¹⁰. Як і в с. Дроздовичі, на Добромильщині на заклик агітатора здати перед виборами контингент, чим виконати свій обов'язок перед державою, люди зреагували словами: «Контингент здай, молоко здай, гроші позич, картоплю, зерно продай примусово задармо, і за ті всі “блага” мусиш піти ще голосувати на тих, що тебе грабують і щоб могли ще краще грабувати»¹¹.

Протести мали чітку соціальну диференціацію. Якщо селяни переважно наголошували на грабiжницькій економічній політиці радянської влади, вимагали припинити незаконні репресії, то інтелігенти вказували на хиби радянської виборчої системи, її невідповідність конституційним нормам, порушення виборчого законодавства організаторами виборчого процесу. Зокрема, слова працівника відділу робітничого постачання ст. Чоп Закарпатської обл. Василя Шапочкіна свідчать про те, що мешканці західного регіону України звикли до інших стандартів проведення виборів і сприймали радянську

⁵ Протокол в справі большевицького виборчого терору, фальшування і надуживання виборчого закону під час до виборів у Верховну Раду СРСР в дні 9.ІІ.1946 р. в с. Черчик Яворівського району. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 300.

⁶ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УССР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 125.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Звіт про т. зв. вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися 9.ІІ.1947 р., р-н Шумськ. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 131.

¹⁰ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УССР дня 9.ІІ.1947 р. ... Арк. 126.

¹¹ Звіт про т. зв. вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися 9.ІІ.1947 р., р-н Шумськ. ... Арк. 133–146.

виборчу систему як ошуканство: «Де тут таємне голосування, про яке пишуть, кабінки для голосування не мають дверей, а лише завішані полотном, це обман людей»¹².

Особливу активність під час протестів виявляли жінки, що пояснювалося не лише тим, що післявоєнне суспільство було передовсім жіночим¹³, а й особливою роллю жінки як матері та дружини, покликаної оберігати сімейне вогнище. Жінки не могли пробачити представникам влади грабіжницької політики хлібозаготівель, що прирекла їхні родини на голод. Перебої з постачанням хліба, нестача продуктів і речей першої необхідності викликали у жінок негативне ставлення до влади та її очільників. Зокрема, в одному зі звітів ОУН зафіксовано випадок, коли селянка, стоячи перед наліпленим на стіну будинку портретом Сталіна й показуючи йому свої подерті черевики, промовляла: «Ти, злодюго, хочеш, щоб я за тебе голосувала, за ті подерті черевики... ой, не діждеш цього»¹⁴. Жінки першими виступали на мітингах, зчиняючи антиурядові заколоти, а в день виборів демонстративно відмовлялися голосувати, нищили бюлетені. Так, у с. Наконечне ІІ (Львівська обл.) місцева мешканка Ева Максим у день виборів до ВР СРСР хотіла порубати урну сокирою, а її односельчанка Анна Гулик вигнала членів виборчої комісії зі своєї хати криком: «Я за комуністів і комсомольців не буду голосувати»¹⁵. Інколи дії жінок ставали причиною зриву виборів, як це було в с. Перегінсько на Станіславщині, де жінки, обурені застосуванням до них сили, розігнали виборчу комісію, поламали столи у приміщенні сільради та, забравши виборчу документацію, розійшлися по домівках¹⁶. Часто до протестувальниць приєднувалися інші селяни, які продовжували висувати претензії до влади: вимагали звільнити заарештованих, повернути односельців зі Сибіру¹⁷. Агресія жінок не зменшувалася навіть перед загрозою арештів чи депортацій. Багато з них відповідали кривдникам: «Не страште мене Сибіром, там мені гірше не буде, а голосувати не буду. Виноситься з хати»¹⁸.

Масово намагалися ухилитися від голосування служителі культу, пояснюючи свою позицію релігійними переконаннями або ж суспільними настроями. «Якщо проголосує 80 % населення, то й я проголосую, живу з людьми та й роблю те, що люди роблять», – відповів представникам влади о. Степан Наконечний із с. Віжомля Яворівського р-ну Львівської обл. Священники, як представники західноукраїнської інтелігенції та її найбільш освічена верства, також цілком усвідомлювали антидемократичність сталінських виборів та неодноразово виступали з критикою т. зв. радянської демократії. Лише окремі душпастирі виявляли бажання співпрацювати з владою, що, за свідченням провідників ОУН, знаходило різкий осуд населення. Так, парох с. Кальна Болахівського р-ну Дрогобицької обл. О. Лабенський (ім'я

¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 53.

¹³ Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953. Москва, 2000. С. 25–26.

¹⁴ Вибори у Верховну Раду СРСР 10 лютого 1946 р. і більшовицька підготовка до них. Велико-Глубічівський р-н. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 53.

¹⁵ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. ... Арк. 109–130.

¹⁶ Звіт з переведених більшовиками виборів до ВР СРСР, район Войнилів. Лютий 1946 р. – 16.07.1946 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 251.

¹⁷ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. 1946 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 145.

¹⁸ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. ... Арк. 129.

не встановлено) проводив активну передвиборчу агітацію, а в день виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 р. проголосував першим, вкинувши в урну два голоси – за себе і дружину, що обурило селян, які говорили: «Ми можемо витерпіти побої, вивози, арешти, а чому не може священник?»¹⁹.

Населення активно бойкотувало вибори на всіх етапах підготовки і проведення. У багатьох селах районне начальство не могло сформувати виборчих комісій через відмову людей брати участь у їхній роботі. А призначені в наказному порядку голови та члени виборчих комісій, десятихатники чи агітатори формально ставилися до своїх обов'язків, а якщо була така можливість, то взагалі їх уникали. «Загально члени виборчої комісії і агітатори не були активні в передвиборчій роботі. Доручень партії і уряду не виконували, не вели жодної пропагандивної роботи, не допомагали большевикам в проведенні мітингів чи іншої роботи»²⁰, – зазначали у звітах провідники ОУН. Передвиборчі збори й мітинги, які за задумом влади мали відігравати чи не найважливішу роль у системі виборчих кампаній (з огляду на пропагандивну складову), у західноукраїнських областях проходили неорганізовано та з мінімальною кількістю учасників. Частими були випадки, коли районне начальство, приїхавши в село для проведення мітингу, заставало у приміщенні клубу лише сільську адміністрацію або сторожа. Зігнані ж на збори за допомогою військових селяни були налаштовані вороже та не хотіли спілкуватися з агітаторами. Зокрема, на Премишлянщині та Поморянщині під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. представникам влади вдавалося зібрати на мітинги не більше 15–30 громадян²¹. У Стрийському р-ні Дрогобицької обл. повністю ігнорувало більшовицькі збори та сходи населення таких сіл, як Стрільки, Конюхів, Лопатники, Бережниця, Угольна й ін.²². Передвиборчі зібрання бойкотували також робітники та інтелігенція у містах. Зокрема, на калійному комбінаті в м. Калуш (Станіславщина), де 6 лютого 1946 р. мав відбутися мітинг за участю всіх робітників (300 осіб), послухати партійних агітаторів прийшло лише 8 охочих²³.

Як видно з повстанської звітності, подібна ситуація склалася і під час виборів до ВР УРСР у лютому 1947 р. Упродовж грудня 1946 р. – січня 1947 р. лише у Славському р-ні Дрогобицької обл. (тепер – Сколівський р-н Львівської обл.) передвиборчі мітинги були зірвані в селах: Тухолька, Орява, Орявчик, Хашовання, Волосянка, Головецько, Тухля, Хітар, Кальне, Климець та ін.²⁴. Відмовлялося слухати більшовицьких агітаторів населення низки сіл у Краковецькому (тепер – Яворівському) р-ні Львівської обл.: Бунів, Любині, Морянці, Серни, Передвір'я та ін.²⁵. Повз увагу повстанців не пройшов

¹⁹ Справа: О. Лабенський – активна участь у виборах. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 264.

²⁰ Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9.ІІ.1947 р. (Суд. Вишня і Мостиський райони). ... Арк. 122–123.

²¹ Додатковий звіт з т. зв. «виборів» до Верховної Ради СССР, що відбулись 10 лютого 1946 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 287.

²² Звіт з проти виборчої акції до т. зв. виборів до Верховної Ради СРСР. «Тустань». *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 54.

²³ Віктор П. Як проходять «вибори» до Верховної Ради СССР в західних областях т. зв. Української РСР. ... Арк. 44.

²⁴ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулись 9 лютого 1947 р. (Дрогобищина). *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 134 зв.

²⁵ Там само.

факт завищення показників передвиборчої роботи у звітах радянських чиновників, які з ідеологічних мотивів намагалися приховати масштаби спротиву населення. Так, один із районних провідників ОУН, до рук якого потрапила більшовицька документація, перевіrivши факти, зазначив, що уповноважений із виборів у с. Солець Добромильського р-ну Дрогобицької обл. (тепер – м. Стебник Дрогобицького р-ну Львівської обл.) Литвиненко (ім'я не встановлено) подав неправдиві дані щодо кількості присутніх на мітингах і зборах селян. Зокрема, у протоколі № 1 він зазначив, що на збори із висунення кандидатів до складу дільничної виборчої комісії з'явилося 760 осіб, а фактично їх було лише 40, у протоколі № 2 задокументував 24 учасники, а насправді було 6, у протоколі № 3 – 378, було – 30, у протоколі № 4 – 75, було – 6, у протоколі № 5 – 876, було – 25, у протоколі № 6 – 14, було – 6²⁶.

Повстанська звітність зафіксувала чимало фактів спротиву населення під час проведення передвиборчих зборів і мітингів. Такі заходи селяни зазвичай намагалися ігнорувати, а зігнані на мітинги силою зчиняли лемент у приміщенні сільської ради або тупали ногами, чим зривали збори. Поширеними були мовчазні протести, коли люди ніяк не реагували на слова промовців, а після мітингу так само мовчки розходилися по домівках. Своєрідним методом протесту були розмови людей на невігідні для більшовицьких агітаторів теми. Так, пригадуючи досвід участі у виборчих кампаніях за часів Австрії чи Польщі, західні українці розповідали про справді демократичну процедуру висунення кандидатів у депутати та можливість обирати між кількома з них. У с. Військо Добромильського р-ну під час мітингу селяни казали: «У Польщі ми мали право висувати своїх кандидатів у депутати. Висували їх і вибирали, а тепер ви самі назначуєте, ну й самі вибираєте»²⁷. Інші, вдаючи недорікуватих та нетямущих, запитували промовців: «Чому до українського парламенту обирають росіян?», «Яка різниця між виборчими системами СРСР та капіталістичних країн?», «Для чого проводити передвиборчу агітацію, коли в країні лише одна партія і немає конкурентної політичної боротьби?», «Для чого потрібен блок комуністів і безпартійних, коли все вирішує Комуністична партія?», чим ставили в незручне становище більшовицьких пропагандистів, які або не знали відповіді на запитання, або не наважувалися сказати правду.

Найбільш доказовий матеріал з огляду висвітлюваної проблеми – документи ОУН, де йдеться про результати голосування населення та факти їхньої фальсифікації представниками влади. На противагу офіційній статистиці, у якій незмінно фігурували цифри 99,5 % або й 99,8 % на користь блоку комуністів і безпартійних, повстанська звітність подає результати голосування, які чітко засвідчують протестні настрої населення. За підрахунками націоналістичного підпілля, під час виборів до ВР СРСР та УРСР у 1946–1947 рр. добровільно голосувало до 10 % західних українців, під терором – 30–40 %, а 60 % взагалі не брало участі у виборах. У багатьох населених пунктах, попри жорсткий терор із боку влади, жоден із виборців не приступив до виборчої урни. Наприклад, у с. Шутово Яворівського р-ну Львівської обл. під час виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 р. із 225-ти виборців «добровільно» проголосував

²⁶ Там само. Арк. 136 зв.

²⁷ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулися 9 лютого 1947 р. (Дрогобищина)... Арк. 133–146.

лише психічно хворий чоловік, а решта – відмовилися²⁸; у с. Черчик цього ж району за наявності 420 виборців проголосував лише один і то під примусом²⁹. Як видно зі звіту провідника Калуського надрайону ОУН (Станіславська обл.) тут відмовилися від голосування 80 % виборців, 8 % – проголосували під примусом, а добровільно віддали свої голоси 12 %³⁰. Подібні цифри наявні в кожному звіті провідників ОУН, де йдеться про перебіг більшовицьких виборчих кампаній.

Упродовж наступних років електоральна активність громадян залишалася на низькому рівні. У Краковецькому р-ні під час виборів до ВР УРСР 9 лютого 1947 р. цілком їх збойкотували мешканці таких сіл: Липина, Семирівка, Чернилява, Вілька Роснівська, Прередвір'я, Морянци, Серни, Любині, Любинська Воля, Бунів, Іваники, Наконечне II³¹. У Судово-Вишнянському та Мостиському р-нах Дрогобицької обл. повністю відмовилися від голосування населення сіл Тулиголови, Мокряни, Кульматичі, Вуйковичі, Дмитровичі, Мистичі, Санники, Соколя, Гостинцево й ін.³²

Через масовий бойкот виборів населенням західноукраїнських областей влада змушена була вдаватися до терору, зловживань і фальсифікацій, що також зафіксовано в повстанській звітності. Серед повстанських документів чималий інтерес становлять протоколи зізнань людей з їхніми власноручними підписами, які стали жертвою свавілля представників режиму під час проведення виборчих кампаній, складені працівниками служби безпеки (СБ) ОУН у сільській місцевості. Ці документи не лише фіксують факти знущань над виборцями за відмову голосувати (приниження, побиття, незаконні арешти, нищення майна тощо), а й засвідчують масовість протестів, адже тут мовиться про десятки й сотні випадків спротиву. Зокрема, за відмову голосувати у Войнилівському р-ні Станіславської обл. заарештовано понад 265 осіб, побито – 205³³, у Калуському заарештовано – 110, побито – 114, померло внаслідок побиття і знущань – 3³⁴.

Повстанські документи фіксують численні незаконні дії чиновників у процесі реалізації передвиборчих заходів і підрахунку голосів. Зокрема, у звітах провідників ОУН неодноразово йдеться про те, що нестачу бюлетенів районні уповноважені із виборів поповнювали самі, вкидаючи їх до урн по кільканадцять штук нараз. Як результат, при підрахунках число бюлетенів часто перевищувало загальну кількість виборців. Наприклад, у с. Мостищі Калуського р-ну Станіславської обл. в урні виявили

²⁸ Протокол в справі большевицького виборчого терору, фальшування і надуживання виборчого закону до і під час до виборів у Верховну Раду СРСР в дні 9.ІІ.1946 р. в с. Шутово Яворівського району. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 301–302.

²⁹ Протокол в справі большевицького виборчого терору, фальшування і надуживання виборчого закону під час до виборів у Верховну Раду СРСР в дні 9.ІІ.1946 р. в с. Черчик Яворівського району. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 292–300.

³⁰ Звіт з переведених большевиками виборів до ВР ССРСР. Калущина. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 251.

³¹ Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9 лютого 1947 р. Краковецький р-н. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 116.

³² Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9 лютого 1947 р. Судова Вишня і Мостиська райони. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 130.

³³ Звіт з переведених большевиками виборів до ВР ССРСР. Калущина. ... Арк. 245 зв.

³⁴ Там само. Арк. 251.

100 надлишкових бюлетенів³⁵, у с. Тростянець Долинського р-ну – 28³⁶, у с. Демінка Лісна Жидачівського р-ну Дрогобицької обл. – 69³⁷, у с. Семирівка Краковецького р-ну на Львівщині – 17³⁸.

Особливо емоційно повстанська звітність відтворює нетрадиційні форми й методи протесту, які вказують на зятість спротиву населення та відверту зневагу до радянської демократії. В одному з таких документів змальовано надзвичайно харизматичну картину під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р.: «Звичайно, як більшовики повідомляють або нечаяно зайдуть, щоби заскочити людей, то все, що тільки зачисляється до мужеского пола, старалося не бути під руками. Зараз вибирались на друге село за різними, часом подиву гідними справами, в ліс, а навіть ті, які здобулись на відвагу, лізли в солому або на стрих. Старші та більше спритні клались до ліжка, підв'язувалися хусткою та з передсмертною міною ожидали небажаних гостей. Жінки, натомість, в тому часі занималися дуже малими дітьми. Обложившись добре “дітиськами”, котрі вже так вправлені, що як тільки більшовик зблизиться до матері, піднімають такий шалений крик та вереск, що потрапить випроводити з рівноваги навіть так вправлених та звичних до того енкаведистів, які з грубою лайкою втікали з хати, не виконавши завдань»³⁹. Подібних випадків зафіксовано в повстанських документах чимало. Зокрема, Іван Марійчин зі с. Сівка Войнилівська Калуського р-ну Станіславської обл. влаштував у власній хаті справжню виставу. Коли більшовики прийшли до нього з вимогою йти на виборчу дільницю, він зі сльозами на очах почав прощатися з рідними, голосячи: «Прощайте, дітоньки, я вже йду на смерть». Діти, підігруючи батькові, голосно плакали й цілували його, ніби востаннє. Не витримавши голосінь, більшовики зі словами «Вот, дурак!»⁴⁰ залишили дім талановитого аматора. В іншій хаті жінка, вдаючи хвору, почала «блювати» у присутності енкаведистів, для чого задалегідь набрала в рот води, що також змусило їх забратися геть⁴¹. У с. Мостиці на Калушині 86-літня бабуся Явдоха Люнда поливала водою та біла кочергою енкаведистів⁴², а один із парубків в'їхав до виборчого приміщення на коні⁴³, інший намагався справити природні потреби безпосередньо перед членами виборчої комісії⁴⁴.

У протистоянні з владою селяни часто використовували гумор, кепкуючи зі слів агітаторів про «щасливе життя в СРСР», «найдемократичнішу у світі Сталінську

³⁵ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. Калушина. Лютий 1946 р. ... Арк. 156–165 зв.

³⁶ День виборів в с. Тростянець. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 275.

³⁷ Як проходили т. зв. вибори до Верховної Ради УССР на терені Жидачівщини-Журавенщини в дні 9.ІІ. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 68.

³⁸ Протокол 1. в справі більшевицького виборчого терору; 2. в справі надуживання і фальшування виборчого закону. Район Краковець, сільрада Семирівка. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 324.

³⁹ Звіт про т. зв. «вибори» до ВР СРСР. Калушина. 1946. Лютий. ... Арк. 149.

⁴⁰ Звіт з передвиборчої кампанії та протоколи про хід виборів у ВР УССР. Калушина. 1946 р. Лютий. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 158.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. Арк. 174–180.

⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 7–12.

⁴⁴ Звіт з передвиборчої кампанії та протоколи про хід виборів у ВР УССР. Калушина. 1946 р. Лютий. ... Арк. 178 зв.

Конституцію», «кращих синів народу – депутатів» тощо. Зокрема, на Дрогобиччині слова агітатора про те, що громадяни перед виборами мають виконати свій обов'язок перед державою у вигляді хлібопоставок, а тоді голосувати з чистою совістю, люди прокоментували: «І з чистою коморою»⁴⁵. Предметом насмішок часто ставали особи народних обранців до місцевих рад, адже населення добре знало їхнє минуле, фахові й моральні якості. Наприклад, на передвиборчому мітингу в с. Губичі Добромільського р-ну (Дрогобиччина), коли кандидат у депутати розказував свою автобіографію, наголошуючи на селянському походженні, один із присутніх вигукнув: «Ага, я вас знаю. Та ми разом ходили до лісу красти дрова»⁴⁶.

Отже, попри шалений адміністративний тиск і численні факти насилля над виборцями, мешканці західного регіону підтримали бойкот виборів, організований підпіллям ОУН, унаслідок чого більшовицька виборча акція зазнала повного фіаско. «Советська окупаційна влада хотіла зробити вибори актом маніфестації за режимом, хотіла залегалізувати свою окупацію і свою терористичну, тоталістичну диктатуру. Український народ, мимо нечуваного терору, перемінив цей день в акт єдиногодушної маніфестації проти ворожої йому московсько-більшевицької окупації й проти советської тоталістичної диктатури»⁴⁷, – підсумовували результати виборів у своїх пропагандивних виданнях українські повстанці.

Так, на основі аналізу документів повстанських архівів, можна стверджувати, що акції протесту цивільного населення під час урядових виборчих кампаній у західноукраїнських областях упродовж 1946–1947 рр. були масовими та загальнорегіональними. Форми й методи спротиву поділялися на масові, групові та одиничні, відкриті та приховані, агресивні та демонстраційні тощо. Не бракувало також нетрадиційних. Частота й інтенсивність виступів були соціально диференційованими: незадоволення діями влади активніше виявляли селяни, тоді як у містах населення воліло застосувати приховані форми протесту. Жіночі антиурядові виступи (одиничні та масові) переважали чоловічі кількісно та за емоційною напругою. З часом форми протестних акцій і мотивації людей змінювалися. Якщо протестні акції у 1946–1947 рр. мотивувалися антирадянськими переконаннями та спрямовувалися на демонтаж системи влади, то в 1950–1953 рр. це радше були поодинокі, переважно приховані акти протесту людей, які втратили надію на будь-які зміни. Будучи силоміць інтегрованими до радянської політичної системи, західні українці не припиняли застосовувати різні (переважно приховані) форми повсякденного спротиву аж до розвалу Радянського Союзу. Як наслідок, представникам режиму так і не вдалося вповні накинути західним українцям радянську ментальність та перетворити на когорту радянських людей, що виразно показали події кінця 1980-х – початку 1990-х років.

REFERENCES

Kentii, A. V. (2011). Dokumenty OUN ta UPA u fondakh TsDAHO Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 202–222 [in Ukrainian].

⁴⁵ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної ради УССР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. Дрогобиччина. Арк. 134.

⁴⁶ Там само. Арк. 136.

⁴⁷ Стояр. Вибори в СССР (коротка інформація). *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 61.

Kokin, S. (2000). *Anotovanyi pokazhchyyk dokumentiv z istorii OUN i UPA u fondakh Derzhavnoho arkhivu SBU* (Pt. 1). Kyiv [in Ukrainian].

Kovalchuk, V. (2007). Dzhereloznavchyyi ohliad istorii OUN(b) i zapillia UPA na Volyni y Pivdennomu Polissi za serpen 1942 – hruden 1943 rr. *Mandrivets*, 2, 102–104 [in Ukrainian].

Papakin, H. (2017). Dzherelna baza doslidzhennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu seredyny XX st.: metodolohiia i suchasni problemy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 53, 81–92 [in Ukrainian].

Papakin, H. V. (2012). Dzherela z istorii OUN ta UPA: problemy klasyfikatsii, zmist dokumentiv povstanskoho pokhodzhennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 154–171 [in Ukrainian].

Stasiuk, O. (2021). *Radianski vyborchi kampanii yak chynnyk radianizatsii zakhidnykh oblastei URSR (1939–1953 rr.)*. [Soviet election campaigns as a factor of Sovietization of the western regions of the Ukrainian SSR (1939–1953)]. (*Doctoral thesis*). Lviv [in Ukrainian].

Zubkova, E. Yu. (2000). *Poslevoiennoie sovetskoie obshchestvo: politika i povsednevnost, 1945– 1953*. Moscow [in Russian].

Oleksandra STASIUK

*Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow
Senior Research Fellow at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net*

OUN AND UIA DOCUMENTS ON THE CIVILIAN POPULATION RESISTANCE FORMS AND METHODS DURING THE ELECTIONS TO THE SUPREME COUNCILS OF THE USSR, AND LOCAL AUTHORITIES IN THE POST-WAR PERIOD USSR

Based on the analysis of Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and Ukrainian Insurgent Army (UIA) documents, the scale, forms, and methods of the civilian population resistance of the western Ukrainian regions to the Soviet election campaigns in the postwar period are shown. It is noted that most of the OUN and UIA documents, which systematically cover the elections to the Ukraine SSR, USSR Supreme Soviets, and local authorities in western Ukraine, are stored in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine. It is investigated that the most informative of them are the reports of OUN leaders at various levels, which carefully record each preparation stage and elections conduction under the government supervision actions and reactions, which allows the author to recreate a holistic government picture, efficiency, and emotional assessments.

It is emphasized that the insurgent reports testify to the mass and general regional protests dimension and outline the reasons that forced Western Ukrainians to protest. As researched, the Western Ukrainian protest position was motivated by political, economic, socio-domestic, as well as moral, and psychological reasons, but political ones remained a priority. It was found that the protests were socially differentiated: the peasantry protested most actively, the workers

and intellectuals joined the situation, and women's anti-government protests (both individual and mass), outnumbered men's in number and emotional tension. The civilian population in opposition to the authorities used mainly non-violent forms and resistance methods, which were divided into the mass, group, and individual, overt and covert, aggressive and demonstrative, etc.; widely used and non-traditional.

Statistical data from the reports of OUN leaders at various levels concerning the voting results in the elections to the Ukraine SSR and the USSR Supreme Soviets in 1946–1947 and the election falsification facts results by government officials were analyzed. It is emphasized that these figures confirm the mass western Ukrainian region's population resistance to the planting of Soviet-style democracy in the region and contrast with the official reporting. It is noted that the insurgent reporting, although not devoid of political connotations, covers the processes much more objectively than the Soviet party documents.

Keywords: insurgent archives, the population resistance, Soviet election campaigns, post-war period.